

**ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ:
Η «ΜΕΤΑΚΕΝΩΣΙΣ» ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ
ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΟΣΧΑΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟ ΚΟΡΑΗ (1782)**

Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης
Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Πρόεδρος της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος

Ο συγγραφέας

Ο Μητροπολίτης Μόσχας Πλάτων Λέβσιν γεννήθηκε το 1737 στο Σασνίκοβο της Μόσχας και σπούδασε στο Σεμινάριο και την Ακαδημία της πόλης. Το 1757 διορίστηκε καθηγητής ελληνικών και ρητορικής στην Ακαδημία, καθώς και στο Σεμινάριο της Λαύρας της Αγίας Τριάδος – Αγίου Σεργίου, όπου έγινε ιερομόναχος. Το 1762 η αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη Β΄ η Μεγάλη τον προσκάλεσε στην Αυλή της για να αναλάβει την πνευματική διαπαιδαγώγηση του διαδόχου του ρωσικού θρόνου Μεγάλου Δούκα Παύλου Πέτροβιτς (γενν. 1754), του κατοπινού Τσάρου Παύλου Α΄ (1796-1801). Τότε συνδέθηκε με τον Βολταίρο και τους Γάλλους Εγκυκλοπαιδιστές. Το 1775 ονομάστηκε Αρχιεπίσκοπος Μόσχας και λίγο αργότερα Μητροπολίτης Μοσχοβίας και Κολομνίας (1775-1812).

Ο Μητροπολίτης Πλάτων υπήρξε από τους πιο παραγωγικούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς, με ιδιαίτερα σημαντικό συγγραφικό έργο, στο οποίο ξεχωρίζει η *Ιστορία της Ρωσικής Εκκλησίας* (1777). Ήταν πολύ καλός γνώστης της ελληνικής γλώσσας και γι' αυτό μελετούσε τα έργα των αγίων Πατέρων, τα γραμμένα στην ελληνική γλώσσα, και τα μετέφραζε στη ρωσική. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στο να βρεθούν στα έργα του πρωτότυπες ορθόδοξες μελέτες, οι οποίες δεν απαντώνται στα έργα των προκατόχων του. Για να κατανοηθεί καλύτερα η θεολογική του σκέψη, πρέπει να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι έζησε σε μία περίοδο στασιμότητας της ορθόδοξης θεολογικής επιστήμης στη Ρωσία και έτσι οι αντιλήψεις του διαμορφώθηκαν, κατά ένα μεγάλο μέρος, μέσω καθολικών και προτεσταντικών εγχειρίδιων. Το γεγονός αυτό έδωσε μάλιστα λαβή σε υπόνοιες ότι έτρεφε δυσανάλογη συμπάθεια προς τους διαμαρτυρομένους.

Ο Μητροπολίτης Μόσχας Πλάτων διακρίθηκε επίσης ως ένας σοφός διδάσκαλος και παιδαγωγός, δραστήριος οικοδόμος εκκλησιαστικών κτιρίων και ικανός διαχειριστής των εκκλησιαστικών ζητημάτων. Απεβίωσε στη Μόσχα το 1812.

Το έργο

Το έργο που μελετούμε είναι η μετάφραση, από τον μεγάλο Έλληνα διαφωτιστή Αδαμάντιο Κοραή (1748-1833), του περίφημου θεολογικού συγγράμματος *Ορθόδοξος Διδασκαλία*, δηλαδή της *Συνοψεως της Χριστιανικής Θεολογίας*¹, την οποία συνέ-

¹ Ολόκληρος ο τίτλος του έργου έχει ως εξής: *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτων Συνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας, συγγραφείσα παρά του Σοφωτάτου και Πανοσιωτάτου εν Ιερομονάχοις Κυρίου Πλάτωνος, πρώην Αρχιμανδρίτου της εν Τροϊτζη Μονής, τανύν δε Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Μόσχας, και μεταφρασθείσα πρώτον μεν εκ της Ρωσικής εις την Γερμανικήν, νυν δε εκ της Γερμανικής εις την Ελληνορωμαϊκήν*

γραψε ο Μητροπολίτης Μόσχας Πλάτων, με σκοπό τη διδασχή του αυτοκρατορικού μαθητή του και εξέδωσε στην Πετρούπολη το 1765. Διαιρείται σε τρία μέρη («Περί της φυσικής του Θεού γνώσεως», «Περί της ευαγγελικής πίστεως» και «Περί του θείου νόμου») και σ' αυτό παρουσιάζονται με σαφήνεια και μεθοδικότητα τα θεμελιώδη θέματα της χριστιανικής Δογματικής και Ηθικής.

Το βιβλίο γνώρισε στην εποχή του ευρύτατη διάδοση στην Ευρώπη και μεταφράστηκε σε διάφορες γλώσσες (λατινική, γαλλική, γερμανική, αγγλική, ολλανδική, αρμενική, γεωργιανή και ελληνική). Στην περίπτωση που αναφερόμαστε το έργο είχε κυκλοφορήσει μεταφρασμένο από τη ρωσική στη γερμανική γλώσσα ήδη από το 1770², ενώ συγχρόνως κυκλοφορούσε και η αντίστοιχη γαλλική μετάφρασή του, που τυπώθηκε στην Πετρούπολη το 1776³.

Η κοραϊκή μετάφραση ανήκει ασφαλώς στην πρώτη – νεανική και προπαρασκευαστική περίοδο⁴ του μεγάλου Έλληνα διαφωτιστή και επισκιάζεται, οπωσδήποτε, από το πολυσχιδές κατοπινό φιλολογικό και συγγραφικό έργο του και από την πατριωτική δράση του. Πρόκειται πάντως για το πρώτο σύγγραμμα του Κοραή, ένα έργο του «περιέργως λησμονημένο σήμερα», κατά τη διατύπωση του ιστορικού Δημ. Μιχαλόπουλου⁵.

Ο μεταφραστής

Έχουν οπωσδήποτε ενδιαφέρον κάποια βιογραφικά στοιχεία των νεανικών χρόνων του Κοραή, καθότι πρόκειται για «*χρόνια αδιάκοπης σιγανής προπαρασκευής, πολύτιμα για μας, όπου ο έξοχος νους του θησαύριζε το υλικό που αργότερα θα το σκορπίσει απλόχερα στο σκλαβωμένο γένος, οδηγός του προς την ελευθερία: χρόνια πολύτιμα για μας, όπου η μεγάλη του ψυχή στερέωνε τις αρχές της, αυτές που αργότερα θα θελήσει να τις μεταβιβάσει στο σκλαβωμένο γένος για να του γίνει δάσκαλος της αρετής*»⁶.

Ο Κοραής γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1748, σε εύπορη οικογένεια. Σε ηλικία 23 ετών, το 1771, μεταβαίνει στο Άμστερνταμ ως εμπορικός αντιπρόσωπος του πατέρα του, όπου θα παραμείνει για επτά χρόνια, αφιερώνοντας πολλές ώρες σε μελέτη και σε άλλες ψυχαγωγικές ασχολίες. Το 1778, σε ηλικία 30 ετών, επιστρέφει αναγκαστικά στη Σμύρνη, γεγονός που θα τον επιβαρύνει ψυχικά, λόγω του φιλελεύθερου χαρακτήρα του, καθώς και λόγω της οικονομικής καταστροφής της οικογένειάς του. Εκεί παραμένει για τέσσερα χρόνια, μέχρι το 1782, ώσπου με την επιμονή του προς τους γονείς του, την ενθάρρυνση των φίλων του και την ηθική και έμπρακτη ενίσχυσή τους θα αναχωρήσει σε ηλικία 34 ετών για το Μομπελιέ, προκειμένου να σπουδάσει γιατρός. Στα χρόνια που ακολουθούν πεθαίνει ο πατέρας του (1783) και μετά από ένα χρόνο και η μητέ-

Διάλεκτον· η προσετέθησαν σημειώσεις διάφοροι, και προδιοίκησις περί Κατηχήσεως παρά του Μεταφραστού, Εν Λιμία της Σαξονίας· παρά Ιωάννη Γόττλοπ – Εμμανουήλ Βρέϊτκοπφ, Έτει 1782.

² Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας, ό.π., σ. XXXI.

³ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραή, Η “Ανθολογία” του», *Ιστορικά Φροντίσματα, Β' Αδαμάντιος Κοραής*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1996, σ. 210.

⁴ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραή, Η “Ανθολογία” του», *Ιστορικά Φροντίσματα, Β' Αδαμάντιος Κοραής*, ό.π., σ. 11. Ο Κ. Θ. Δημαράς επεκτείνει την «πρώτη περίοδο» της ζωής του Κοραή, την «προπαρασκευαστική», ως τα σαράντα του χρόνια.

⁵ Δημήτρης Μιχαλόπουλος, «Ο Κοραής και η θρησκεία»: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=107398>. Ας σημειωθεί εδώ ότι αναφορές στο έργο αυτό του Κοραή κάνει και ο καθηγ. Εμμανουήλ Π. Περσελής, *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2000, σσ. 23-26.

⁶ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραή, Η “Ανθολογία” του», *Ιστορικά Φροντίσματα, Β' Αδαμάντιος Κοραής*, ό.π.

ρα του. Το 1784 θα πωλήσει την πατρική οικία του και θα ανακουφισθεί για ένα χρονικό διάστημα από τις οικονομικές δυσκολίες του. Το 1787 παίρνει το πτυχίο του και λίγο μετά το διδακτορικό δίπλωμα, ενώ το 1788, σε ηλικία 40 ετών, εγκαθίσταται στο Παρίσι, ένα χρόνο πριν από τη γαλλική Επανάσταση, αποφασισμένος να μείνει εκεί οριστικά, εργαζόμενος ως μεταφραστής αρχαίων ελληνικών ιατρικών συγγραμμάτων και ως εκδότης και αφιερώνοντας τη ζωή του στην παιδεία και το φωτισμό του Γένους, ώστε να μπορέσει να αγωνιστεί και να διεκδικήσει την ελευθερία του.

Τέσσερα περίπου χρόνια έμεινε ο νεαρός Κοραΐς στη Σμύρνη μελετώντας και μαθαίνοντας ξένες γλώσσες. Αναζητώντας δάσκαλο για να διδαχθεί και τη λατινική, θα έρθει σε επαφή με τον Ολλανδό Βερνάρδο Κέυνο (περ. 1731-1801), εμπνευσμένο και ζηλωτή προτεστάντη ιερέα με σπουδαία μόρφωση, που υπηρετούσε στο ολλανδικό προξενείο της Σμύρνης και ήταν εφημέριος της ολλανδικής Εκκλησίας και παροικίας, με αντάλλαγμα να του διδάσκει ο Κοραΐς την ελληνική. Η σχέση τους θα εξελιχθεί σε μια ισχυρή και πολύτιμη φιλία, που θα συντελέσει ουσιαστικά στην πνευματική πορεία του νεαρού λόγιου.

Μέσα στα χρόνια αυτά ο Κοραΐς αρχίζει και το συγγραφικό του στάδιο, γράφοντας στίχους, αρχαϊκά επιγράμματα, καλλιεργώντας τον αρχαιοελληνικό επιστολικό τύπο και φιλοτεχνώντας, με την προτροπή και τη συμπαράσταση του ξένου φίλου και διδασκάλου του, τη μετάφραση από τη γερμανική γλώσσα της *Κατηγήσεως* του Μητροπολίτη Μόσχας Πλάτωνος, με τίτλο: *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας, συγγραφείσα παρά του Σοφωτάτου και Πανοσιωτάτου εν Ιερομονάχοις Κυρίου Πλάτωνος [...]*. Μάλιστα ο ίδιος ο μεταφραστής θεωρούσε ως προτέρημα του κειμένου του τη συμφωνία με το πρωτότυπο, χωρίς προσθήκες και αφαιρέσεις⁷.

Το όνομα του μεταφραστή δεν αναγράφεται στην προμετωπίδα του βιβλίου, αλλά υπογράφεται συγκεκριμένο μετά την αφιέρωση: Δ. (Διαμαντής) Κοραΐς. Δεδομένου ότι η μετάφραση του Κοραΐ άργησε να τυπωθεί (κυκλοφόρησε μέσα στον Δεκέμβριο του 1782), το γράψιμό της και ο σχολαστικός υπομνηματισμός της υπολογίζεται ότι πρέπει να ξεκίνησε τουλάχιστον στις αρχές του 1781, όταν ο νεαρός λόγιος ήταν 33 ετών. Πάντως στο βιβλίο αυτό δεν γίνεται μνεία του Βερνάρδου Κέυνου, ο οποίος όχι μόνο τον παρότρυνε, αλλά και τον βοήθησε στη μετάφραση και τον υπομνηματισμό του έργου, παρέχοντάς του εκκλησιαστικές πληροφορίες και θεολογικά βιβλία⁸.

Βασισμένος στο έργο αυτό ο Κοραΐς πραγματοποίησε και μια *Σύνοψι της Ιεράς Ιστορίας και Κατηγήσεως*, γραμμένη κατ' ερωταπόκριση, την οποία συνόδευσε με έναν πολύ σημαντικό Πρόλογο, απευθυνόμενο στους Έλληνες παιδαγωγούς και γενικά στους γονείς για το έργο του κατηχητή. Η *Σύνοψις* αυτή, αρχινισμένη στη Σμύρνη και τελειωμένη στη Γαλλία, κυκλοφόρησε το 1783, τυπωμένη στη Λειψία. Τον ίδιο χρόνο κυκλοφόρησε μία ακόμα σχετική μετάφρασή του με τίτλο *Μικρά Κατήχησις*, τυπωμένη στη Βενετία, έργο που συνέθεσε μέσα στο πλοίο, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού από τη Σμύρνη στο Λιβόρνο, για ν' αποφύγει, καθώς γράφει, «την αηδία της μακροποντοπορίας»⁹.

Πέραν της κατηγήσεως: Η διαφώτιση των ομογενών

⁷ Βλ. σχετικά Βίκυ Πάτσιου, «Μεταφραστικές δοκίμες και προϋποθέσεις στα όρια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Ο Ερασιστής*, 19 (1993), σσ. 228-229. Πβ. Δ. Θερεϊανού, *Αδαμάντιος Κοραΐς*, τόμος πρώτος, εν Τεργέστη 1889, σσ. 113 κ.ε.

⁸ Γ. Βαλέτας, *Κοραΐς, Άπαντα τα πρωτότυπα έργα*, τόμ. Α1, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1964, σ. 28.

⁹ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραΐ, Η “Ανθολογία” του», *Ιστορικά Φροντισματα, Β' Αδαμάντιος Κοραΐς*, ό.π., σσ. 32-33 και 210-211.

Στην αρχή της *Ορθόδοξου Διδασκαλίας* υπάρχει αφιέρωση του Έλληνα μεταφραστή στο Ρώσο ιεράρχη, στην οποία ο νεαρός Κοραΐς δηλώνει και το σκοπό της μετάφρασης του συγκεκριμένου βιβλίου: «Άλλος δεν ήταν ο σκοπός του να το μεταφράσω, πάρεξ η ωφέλεια των Ομογενών μου: από τους οποίους έλειπεν τοιούτον βιβλίον, γεγραμμένον με μέθοδον, και με την σαφήνειαν εκείνην, ήτις αρμόζει εις τας υψηλάς αληθείας της Θρησκείας»¹⁰. Ακολουθεί η Εισαγωγή («Προδιοικήσεις»), καθώς και επίγραμμα προς τιμήν του Μητροπολίτη Μόσχας. Στο επίγραμμα ο Κοραΐς συγκρίνει τον Ρώσο ιεράρχη με τον ομώνυμό του αρχαίο φιλόσοφο και αποκαλεί τον δεύτερο «ηγήτορα σαθράς σοφίας».

Ως Εισαγωγή στο έργο ο Κοραΐς συντάσσει ένα εκτενές και πολύ ενδιαφέρον κείμενο «Περί Κατηχήσεως», στο οποίο αναπτύσσει τις θεμελιώδεις αρχές της «παλαιάς Εκκλησίας» για τη σημασία της κατηχήσεως, στηριζόμενος στην ιστορική αλήθεια της Αγίας Γραφής και στη διδασκαλία του Ιησού Χριστού. Ωστόσο ακόμη μεγαλύτερη σημασία έχουν οι διαφωτιστικές ιδέες που εμπεριέχονται στο κείμενο αυτό και η σύζευξή τους με τη χριστιανική θρησκεία.

Καταρχάς ο Κοραΐς καταρρίπτει την κυρίαρχη άποψη, σύμφωνα με την οποία ο ορθός λόγος δεν συμβιβάζεται με τη χριστιανική θρησκεία. Ο συλλογισμός του είναι απλός: «*Η πίστις είναι εξ ακοής, η δε ακοή διά ρήματος Θεού*»¹¹. ο Κοραΐς ασπάζεται απολύτως την ρήση αυτήν του Αποστόλου Παύλου, γι' αυτό και προβάλλει την ιδέα ότι η κατήχηση είναι ουσιώδης στη χριστιανική θρησκεία. Εφόσον όμως η πίστη προέρχεται από τον Θεό, είναι λάθος να θεωρήσει κανείς ότι είναι ασυμβίβαστη με την έρευνα. «*Ουαί εις τους Χριστιανούς*», αναφωνεί ο Κοραΐς, «*αν η θρησκεία των, ήγουν η περί Θεού επιστήμη, δεν είχεν απόδειξιν*»¹². Και συνεχίζει: «*Μία θρησκεία, οποία είναι η ημετέρα, τεθεμελιωμένη εις την πνευματικήν πτωχείαν, εις την υπομονήν των πειρασμών, εις τον καθημερινόν πόλεμον της σαρκός και του πνεύματος, μία τόσον στενή και τεθλιμμένη οδός, δεν ήταν πιθανόν να επιστρέψη από τας άλλας θρησκείας, δεν λέγω τοσαύτας μυριάδας, αλλ' ένα μόνον άνθρωπον, αν δεν είχεν απόδειξιν*»¹³. Και καταλήγει: «*Η λατρεία των χριστιανών ονομάζεται λογική [...]*», άρα αφού η χριστιανική θρησκεία έχει λόγο, συνεπώς επιδέχεται και έρευνα και απόδειξη· αφού όμως επιδέχεται και έρευνα και απόδειξη αποδεικνύεται και «*ότι δεν είναι τεθεμελιωμένη εις μύθους σεσοφισμένους, εναντίους εις τον ορθόν λόγον, καθώς αι ψευδοθρησκείαι*»¹⁴. Έτσι εξάγεται το συμπέρασμα ότι η χριστιανική θρησκεία συμβιβάζεται απολύτως με τον ορθό λόγο. Αντιθέτως, υποστηρίζει ο Κοραΐς, η πίστη χωρίς έρευνα αποτελεί αίρεση και μάλιστα τη μεγαλύτερη, συμφωνώντας στο ζήτημα αυτό, όπως αναφέρει, με τον Μεγάλο Αθανάσιο.

Έτσι, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, η προσωπικότητα στην οποία οφείλεται ένα μεγάλο μέρος των ιδεολογικών θεμελιών του σύγχρονου ελληνικού κράτους, εμφανίζεται να έχει πετύχει το «κατεξοχήν δυσχερές, δηλαδή τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ θρησκείας και λογικής», που είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν κυρίως οι «φιλοσοφούντες» διανοούμενοι της Δύσης¹⁵.

Παρακάτω ο νεαρός λόγιος εκθέτει με σαφήνεια και τον ειδικό σκοπό της συγκεκριμένης εκδόσεως: «*Ο σκοπός μου ήταν να δείξω, πόσο ήταν περισπούδαστον εις την Αρχαίαν Εκκλησίαν αυτό το νυν ημελημένον έργον της κατηχήσεως*»¹⁶. Αναφέρεται επίσης στον «*σφιγκτόν σύνδεσμον μεταξύ των δογμάτων και των εντολών της χριστιανικής*

¹⁰ *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας*, ό.π., σ. III-IV.

¹¹ *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας*, ό.π., σ. V.

¹² *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας*, ό.π., σ. XXIV.

¹³ *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας*, ό.π., σ. XXV.

¹⁴ *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας*, ό.π., σ. XXVI.

¹⁵ Δημήτρης Μιχαλόπουλος, «Ο Κοραΐς και η θρησκεία», ό.π.

¹⁶ *Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας*, ό.π., σ. XX.

θρησκείας», επειδή θεωρούσε τα δόγματα θεμέλιο όλου του χριστιανικού οικοδομήματος.

Προβαίνει όμως και σε μια ιδιαίτερα σημαντική διαπίστωση για την κατάσταση της πίστεως των συγχρόνων του, για την οποία διαπίστωνε ότι είχε συνέπειες και στην κοινωνική συμπεριφορά τους: *«Αλλά την σήμερον το να αγνοή τις την ιδίαν θρησκείαν δεν λογίζεται τίποτε. Και αυτή η άγνοια (τις ήθελε το πιστεύσει!) δεν κατέχει μόνους τους ιδιώτας και αγραμμάτους, αυτή εκτείνεται και εις αυτούς τους χρησίμους και πεπαιδευμένους ανθρώπους. Και δεν είναι άλλο κοινότερον την σήμερον παρά το να βλέπη τις τιμίους, λογίους, και πολλάκις διδασκάλους των άλλων, εις μίαν βαθυτάτην άγνοιαν, ή τουλάχιστον εις μίαν επιπόλαιον και αμέθοδον γνώσιν της θρησκείας. Και τι ακολουθεί εντεύθεν; Μία γενική διαστροφή των ηθών, μυρία προλήψεις και δεισιδαιμονία· φοβούμεθα εκεί όπου δεν είναι φόβος· και τολμάμεν εκεί, όπου πρέπει να φοβώμεθα· δεν διακρίνομεν το συγκεχωρημένον από το κεκωλυμένον· ζητεί πας ένας το εαυτού, και κανέναν το του ετέρου. Διά τι; Διότι η οικοδομή ημών δεν επιστηρίζεται εις καλόν θεμέλιον· διότι δεν εκατηγήθημεν την οδόν Κυρίου, καθώς έπρεπεν, εις τον καιρόν της τρυφεράς ηλικίας, όταν και τα πάθη δεν είχαν έτι μεταβληθώσιν εις έξεις, και ο νους δεν είχε ζοφωθή από την αχλύν των ιδίων συμφερόντων»¹⁷*

Την επιχειρηματολογία του για το αναγκαίον της κατηχήσεως ξεκινάει από τη βασική θέση ότι για να αποκτήσει κάποιος γνώση *«της υπερτέρας από όλας τας επιστήμας, την περί Θεού γνώσιν»* και να ονομάζεται χριστιανός, δεν αρκεί να αξιωθεί μόνον το μυστήριον του βαπτίσματος, γιατί αυτό, όπως υποστηρίζει, έρχεται σε αντίθεση με την Αγία Γραφή, την πρακτική της *«παλαιάς Εκκλησίας»*, αλλά *«και εις αυτόν τον ορθόν λόγον»* και επιπλέον θέτει σε κίνδυνο την σωτηρία των χριστιανών. Φέρνει ως πρακτικό παράδειγμα την προσωπικότητα και το λόγο του Ιησού προς τους μαθητές του, ο οποίος τους έστειλε πρώτα να μαθητεύσουν τα έθνη και έπειτα να τα βαπτίσουν, αλλά και το έργο του ίδιου του Χριστού, καθόλη την επίγεια ζωή του, να κατηχεί τους ανθρώπους, καθώς και το παράδειγμα του Προδρόμου, αλλά και εκείνο των Αποστόλων, οι οποίοι πρώτα κατηχούσαν και ύστερα βάπτιζαν τους πιστούς. Αναφέρεται μάλιστα και στους συνοδικούς κανόνες της *«αρχαίας Εκκλησίας»*, σύμφωνα με τους οποίους οι πατέρες απαιτούσαν *«προ του βαπτίσματος την γνώσιν και την ομολογίαν της πίστεως, και την ιδίαν εκάστου προαίρεσιν»*.

Υποστηρίζει μάλιστα ότι, αφότου εισήχθη στην Εκκλησία η συνήθεια να βαπτίζονται τα νήπια, δεν έπαυσε η ανάγκη της κατηχήσεως, αλλά πρέπει να γίνεται *«μετά το βάπτισμα εις τον αρμόδιον καιρόν εκείνο, το οποίον δεν ηδύνατο να πράξη προ του βαπτίσματος διά το νηπιώδες της ηλικίας»*. Για να πραγματοποιηθεί το έργο της κατηχήσεως ορίζεται σε κάθε περίπτωση ο ανάδοχος: *«Ο ανάδοχος δεν παραλαμβάνεται εις το βάπτισμα πάρεξ ως εγγυητής, διά να τελειώση μετέπειτα εκείνο, το οποίον ήταν αδύνατον να γενή προ του βαπτίσματος»*.

Στη συνέχεια αναφέρει με χρονολογική σειρά τους Επισκόπους των διαφόρων Εκκλησιών, που ανέλαβαν το κατηχητικό έργο των Αποστόλων και επισημαίνει τη χριστιανική, αλλά και την κοσμική παιδεία και σοφία τους. Αναφέρεται επίσης στη χρονική διάρκεια της κατηχήσεως, κατά την *«παλαιά Εκκλησία»*, στις κατηγορίες (τάξεις) των κατηχουμένων, στη διδασκαλία που δέχονταν αυτοί και στη θέση που καταλάμβαναν εντός του ναού.

Ακολουθώς τονίζει την ανάγκη κατηχήσεως του ορθόδοξου δόγματος, επισημαίνοντας τη διαφορά της από τα κηρύγματα (*«κομιλίες»*) των ιεροκηρύκων, τα οποία περιορίζονταν κυρίως στην ηθική συμπεριφορά των χριστιανών.

¹⁷ Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας, ό.π., σ. XXI-XXII.

Ανασκευάζει επίσης την άποψη ότι η κατήχηση δεν είναι αναγκαία, γιατί ο χριστιανός οφείλει να πιστεύει χωρίς να ερευνά τα διάφορα θέματα της θρησκείας, υποστηρίζοντας ότι η χριστιανική θρησκεία στηρίζεται σε αποδείξεις και γι' αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με τον «ορθόν λόγον».

Ωστόσο, με μεγάλο θρησκευτικό σεβασμό θα αναφερθεί στα «μυστήρια» της χριστιανικής θρησκείας: «[...] μη σκανδαλίζεσαι διότι ευρίσκεις εις την θρησκείαν σου και πράγματα, τα οποία δεν δύναται να χωρήση ο στενός ημών νους.[...] Ένας από τους χαρακτήρας της θειότητος της ημετέρας θρησκείας είναι το να περιέχη και τινα ακατάληπτα εις τον ανθρώπινον νουν. Αν όλα ήσαν καταληπτά, η θεόθεν αποκαλυφθείσα θρησκεία ήτον περιττή, μήτε ήτον ανάγκη να σταυρωθή ο εις της Τριάδος υπέρ ημών, αλλ' ικανός ήτον ο φυσικός λόγος να οδηγήση τον καθ' ένα εις την αληθινήν ευδαιμονίαν»¹⁸.

Η θρησκεία και οι διαφωτιστικές ιδέες του Κοραή

Αλλά πέραν των θεολογικών, ο Κοραής εμπλουτίζει την έκδοση της μετάφρασής του με ένα πλήθος σημειώσεων που έχουν κατεξοχήν κοινωνικό, πολιτικό και ελληνικό περιεχόμενο. Στις σημειώσεις του αυτές φαίνεται ξεκάθαρα η μεταπήδησή του από τη χριστιανική κατήχηση στον κοινωνικό προβληματισμό, εκδηλώνεται το τολμηρό μεταρρυθμιστικό πνεύμα του και φανερώνονται οι επιδράσεις που δέχτηκε τόσο από την επαφή του με τη φωτισμένη Ευρώπη στο Άμστερνταμ, όσο και από τη συναναστροφή και τη διδασκαλία του φωτισμένου Ολλανδού ιερέα και διδασκάλου του Βερνάρδου Κεύνου.

Έτσι λοιπόν θα βρει αρκετές φορές την ευκαιρία να διατυπώσει στις σημειώσεις που θα προσθέσει στο βιβλίο διάφορα **ηθικά παραγγέλματα**. Θα τονίσει τη σωστή συμπεριφορά απέναντι στους συνανθρώπους (σ. 171) και θα κάνει τη διάκριση του «δουλικού φόβου» από τον «υϊκό φόβο» απέναντι στο Θεό: «Πρέπει όμως να προσέχωμε να μην ήναι ο προς τον Θεόν ημών φόβος δουλικός, αλλ' υϊκός. Ο δουλικός φόβος γεννάται από μίαν καρδίαν τρέμουσαν διά τας δικαίας και αφεύκτους ποινάς, των οποίων είμεθα άξιοι διά τας ημετέρας αμαρτίας. Ο υϊκός φόβος υφίσταται εις την λύπην, την οποίαν αισθάνεται ο αμαρτωλός διά το να έβλαψε τον ευεργετικόν και φιλόστοργον αυτού Πατέρα, τον Θεόν.[...]» (σς. 197-198). Θα ψέξει επανειλημμένα διάφορα κοινωνικά ελαττώματα: την υποκρισία (σς. 187, 187-188), τη φιλοκατηγορία (σ. 205), τη συκοφαντία (σ. 232), θα καταγγείλει την κακή συνήθεια της χαρτοπαιξίας και των τυχερών παιχνιδιών και θα προειδοποιήσει για τη διαθφορά και τους άλλους κινδύνους που απειλούν τους παίκτες, αλλά και τα μέλη των οικογενειών τους (σς. 208-209). Παραθέτω εδώ ένα παράδειγμα από τον έλεγχο που ασκεί στην υποκριτική συμπεριφορά ορισμένων, κατά τη διάρκεια της νηστείας, στην περίοδο των μεγάλων εορτών του Χριστιανισμού: «Δεν είναι άλλον αξιοθρηνητότερον από τον τρόπον, καθ' ον αγιάζουσι τας εορτάς πολλοί χριστιανοί την σήμερα. Αι Δεσποτικάί εορταί δεν γίνονται πλέον εις ανάμνησιν των μεγάλων ευεργεσιών του Θεού προς ημάς. Ημείς προσμένομεν το Χριστός γεννάται ή το Χριστός ανέστη με μεγάλην επιθυμίαν, όχι διά να δοξάσωμεν τον Θεόν αλλά διά να λαμπροφορέσωμεν, και να περιερχώμεθα εξ οίκου εις οίκον· διά να πολυχρονίζωμεν ο εις τον έτερον, και να ερωτώμεν πώς έχομεν με την μεταβολήν των βρωμάτων, αν το πασχάλινόν μας ωφέλησε κτ. Όλαι αι Κυριακαί του έτους, εξαιρέτως δε προ της Τεσσαρακοστής δύο, δαπανώνται εις το να λατρεύωμεν την κοιλίαν ημών, και όχι τον Θεόν.[...] Ηζευρε όμως, ότι όστις σχολάζει τας εορτάς διά να θεραπεύση τα ίδια πάθη, αυτός δεν είναι εορ-

¹⁸ Ορθόδοξος Διδασκαλία είτουν Σύνοψις της Χριστιανικής Θεολογίας, ό.π., σ. XXVIII-XXVIIIΠ.

ταστής· αλλά χλευαστής της Θείας Μεγαλωσύνης, και τολμηρός παραβάτης των εντολών του Θεού» (σς. 206-207).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι και οι αναφορές του σε ζητήματα **κοινωνικής υγιεινής**, όπως θα πράξει με την επισήμανση του κινδύνου εξάπλωσης επιδημιών, όταν «βλέπη τις πολλούς ριμοκινδύνους, οι οποίοι χωρίς συνείδησιν βάλλουσιν εις κίνδυνον όχι μόνον την ιδίαν ζωήν, αλλά και εκείνην του πλησίον», όπου δεν θα διστάσει να δώσει και συγκεκριμένα, όπως θα λέγαμε σήμερα, **υγιεινά παραγγέλματα** και κατάλληλες οδηγίες για την «*αναγκαίαν προφυλακήν*» (σς. 219-220).

Ένας καινοτομικός **κοινωνικός και δημοσιονομικός προβληματισμός** αναπτύσσεται στις εμβόλιμες σημειώσεις του Κοραή στο θεολογικό βιβλίο που μετέφρασε. Έτσι δεν θα διστάσει να ελέγξει το συχνό φαινόμενο του υπερβολικού πλούτου των ιερών ναών, που συνδεόταν με την ταυτόχρονη πνευματική πενία του ποιμνίου, αλλά και την έλλειψη κοινωνικής υποδομής σε σχολεία, νοσοκομεία, καθώς και κοινωνικής μέριμνας για τις ευπαθείς ομάδες: «*Τίς ωφέλεια από το να έχη μία Εκκλησία τριπλά ή τετραπλά δυσκοπότερα, πλήθος αργυρών κανδηλών και άλλων σκευών, και να στερήται από σπουδαίους Ιερείς, ψάλτας, αναγνώστας, και ακροατάς; ή να γέμη από πτωχούς και πεινώνοντας; Θέλεις χριστιανέ να στολίσης τον ναόν του Θεού; μη τον επιφορτίζης με περιττά και ανωφελή σκεύη· αλλά δίδε αφ' όσα σοι έδωκεν ο Θεός, εις σύστασιν σχολείων και νοσοκομείων, εις διατροφήν ορφανών και χηρών· και μη φοβού να λείψωσι ποτέ τα αναγκαία σκεύη από τας Εκκλησίας*» (σ. 204).

Συναφώς θα επισημάνει το «σφάλμα» των γονέων να επιβάλουν στα τέκνα τους να ακολουθούν το επάγγελμά τους, αδιαφορώντας για την ιδιαίτερη κλίση ή τις ικανότητές τους (σ. 211), θα καταγγείλει την αδίστακτη τοκογλυφία, που εξωθούσε στην οικονομική καταστροφή τους δανειζόμενους (σ. 224), θα υποστηρίξει την αναγκαιότητα της δίκαιης φορολογίας (σ. 225), θα τονίσει το απόρρητο και το απαραβίαστο δικαίωμα της αλληλογραφίας (σ. 226) και θα στιγματίσει τη δόλια χρεωκοπία και την έξωση επιτηδευματιών λόγω υπερβολικής αύξησης του ενοικίου (σ. 228).

Σκληρή επίκριση και αντιμετώπιση θα επιφυλάξει, όπως ήταν αναμενόμενο, και σε διάφορες **προλήψεις και δεισιδαιμονίες**, που διαπίστωνε ότι γίνονταν πιστευτές ή αποδεκτές –αναφέρει έναν μακρύ κατάλογο τέτοιων προλήψεων (σς. 179, 180). Για να επιτύχει την εξάλειψή τους, εκτός από την καταγγελία τους, επιζητεί και τη συνέργεια της Εκκλησίας: «*Πνευματικοί Πατέρες πρέπει να σπουδάζωσι, όσον είναι δυνατόν να εκριζώσιν από τας καρδίας των χριστιανών, με το να παριστάνωσιν εις αυτούς, ότι είναι μακράν από του Θεού, όσοι φοβούνται τα τοιαύτα*» (σς. 180-181). Σε άλλες περιπτώσεις ως κίνητρο της πλάνης διακρίνει, πέραν της δεισιδαιμονίας, την απάτη και την «*αισχροκέρδειαν*» (σς. 190-191).

Ξεχωριστά πρέπει να εκτιμάται και η **ανεξιθρησκεία** του Κοραή, όπως εκφράζεται με τη στάση του απέναντι στο «*άλογον μίσος κατά των ετεροθρήσκων, και μάλιστα κατά των ταλαιπώρων Ιουδαίων*», προς τους οποίους εκφράζει όχι μόνο την ανθρωπινή συμπάθειά του, αλλά και τη χριστιανική αγάπη του: «*Πολλοί βδελύττονται όλους εκείνους, όσοι δεν φρονούσι κατ' αυτούς: όταν έπρεπε να μιμώνται του Μάρκου Αυρηλίου την όντως βασιλικήν νουθεσίαν ομοθαμνείν μεν, μη ομοδογματείν δε. Είναι όχι μόνον συγκεκριωρημένον, αλλά και πρόπον το να αποστρέφηται τα κακά δόγματα των άλλων: αλλ' είναι κακίας εσχάτης το να μισής τον αδελφόν σου, διότι δεν φρονεί, καθώς φρονείς· το να υβρίζης ή να τύπτης ένα πτωχόν Ιουδαίον, διότι εσταύρωσαν οι πατέρες του τον πραότατον Ιησούν· τον οποίον μιμούμενος, έπρεπε να λέγης: Πάτερ άφες αυτοίς. [...] Αν έχης ζήλον Θεού, ανάγνωθι με προσοχήν όλον το ενδέκατον κεφ. της προς Ρωμαίους: και καθώς ο Παύλος ονομάζει τους Ιουδαίους εχθρούς κατά το Ευαγγέλιον, αγαπητούς δε διά τους πατέρας ούτω λέγε και συ δι' όλους τους ετεροθρήσκους: εχθροί κατά τα δόγματα· αγαπητοί δε διά τον κοινόν ημών Θεόν και Πατέρα*» (σς. 232-233).

Συμπεράσματα

Η έκδοση της *Ορθοδόξου Διδασκαλίας* αποτελεί τον πρώτο εκδοτικό σταθμό στη ζωή του Κοραή και κατέχει σημαντική θέση στο κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Με την έκδοση αυτή ο Κοραής αρχίζει το συγγραφικό του στάδιο και παρουσιάζεται με τ' όνομά του για πρώτη φορά στη δημοσιότητα.

Όπως έχει επισημάνει ο Κ. Θ. Δημαράς, ο Κοραής ήταν «δεκτικός στη θρησκεία». Ο ίδιος έχει παρατηρήσει ότι «η σημασία της θρησκευτικής αυτής τροπής μέσα στη μεταγενέστερη σκέψη του Κοραή είναι ανυπολόγιστα σπουδαία: ο θρησκευτικός στοχασμός απετέλεσε ένα αδιάκοπο υπόστρωμα του έργου του»¹⁹.

Στο συγκεκριμένο έργο γίνεται από τον Κοραή η σύζευξη μεταξύ θρησκευτικής πίστης και λογικής, δηλαδή το ταίριασμα θρησκείας και Διαφωτισμού, με σκοπό την ηθική ανόρθωση του Γένους. Περισσότερο πάντως κλίνει προς τον Διαφωτισμό όταν επιμένει στον τεχνητό χωρισμό της πίστης από τα εξωτερικά σημάδια της λατρείας και της θρησκείας από την Εκκλησία.

Το προλόγισμα, η μετάφραση, ο υπομνηματισμός, η ευσυνείδητη παράθεση των πηγών και η έκδοση του συγκεκριμένου έργου, καθώς και η τήρηση του «αιτήματος της απόλυτης σαφήνειας» δηλώνουν τη θετική αντίληψη του συγγραφέα και προαναγγέλουν το μελλοντικό συστηματικό φιλόλογο, μεταφραστή, εκδότη και ερμηνευτή κειμένων, καθώς και την ικανότητά του για συστηματική εργασία.

Η εργασία του Κοραή χαρακτηρίζεται επίσης από μια πρακτική αντίληψη: δεν εργάζεται για την απρόσωπη επιστήμη, ούτε για το ατομικό του συμφέρον, «αλλά μια υψηλή σκοπιμότητα τον κατευθύνει προς την έρευνα και την έκδοση: ο ηθικός και θρησκευτικός διαφωτισμός του γένους»²⁰. Προπάντων δηλαδή διακρίνεται ο παιδαγωγός και ο κατηχητής ολόκληρου του Γένους.

Η μετάφραση και η έκδοση του συγκεκριμένου, ιδιαίτερα σημαντικού θεολογικού έργου συνιστά οπωσδήποτε και το πρώτο βήμα της περίφημης στρατηγικής της «Μετακενώσεως» των επιτευγμάτων του πνεύματος, που συνέλαβε και άρχισε ο κορυφαίος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ήδη από τα χρόνια της νεότητός του. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο όρος εισάγεται από τον ίδιο στα *Προλεγόμενά* του, κυρίως από το 1811 και το 1814 και ύστερα²¹.

Και βέβαια έχει ιδιαίτερη σημασία (και για την αντίκρουση των κατηγοριών που διατυπώνονται κατά καιρούς εναντίον του για αιρετικότητα ή αθεΐα) το γεγονός ότι ο Κοραής επιλέγει να μεταφράσει και με αυτόν τον τρόπο να «μετακενώσει» ένα θεολογικό έργο που ανήκει στις πηγές της ρωσικής ορθοδοξίας και όχι κάποιο ανάλογο της «φωτισμένης» δυτικής Ευρώπης.

¹⁹ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραή, Η “Ανθολογία” του», *Ιστορικά Φροντίσματα*, Β' Αδαμάντιος Κοραή, ό.π., σ. 29.

²⁰ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραή, Η “Ανθολογία” του», *Ιστορικά Φροντίσματα*, Β' Αδαμάντιος Κοραή, ό.π., σ. 32.

²¹ Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης, *Η Παιδαγωγική του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2001, σσ. 14-44.